

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Віталій Фокін

Київський національний торговельно-економічний університет

Анотація:

Розглянуто актуальні питання професійного самовизначення особистості в умовах сучасного постіндустріального та інформаційного суспільства. Визначено основні соціально-філософські особливості та фактори процесу професійного самовизначення на сучасному етапі. Проаналізовано сучасну постіндустріальну парадигму поточного історичного процесу та її вплив на професійне самовизначення особистості.

Фокін Віталій. Соціально-філософський аналіз професійного самовизначення особистості в контексті сучасного постіндустріального та інформаційного суспільства.

Рассмотрены актуальные вопросы профессионального самоопределения личности в условиях современного постиндустриального и информационного общества. Определены основные социально-философские особенности процесса профессионального самоопределения на современном этапе. Проанализирована современная постиндустриальная парадигма текущего исторического процесса и ее влияние на профессиональное самоопределение личности.

Fokin Vitalii. Socio-philosophical analysis of the personality professional self-determination in the context of post-industrial and information society.

The scientific article is devoted to the topical issues on professional self-determination of personality in the context of modern informational and post-industrial society. The main socio-philosophical features of the process of professional self-determination at the present stage had been defined. The modern post-industrial paradigm of current historical process and its influence on professional self-determination of personality is analyzed.

Ключові слова:

професійне самовизначення, особистість, соціальна філософія, соціалізація, професія, постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство.

профессиональная самоидентификация, личность, философия, социализация, профессия, постиндустриальное общество, информационное общество.

professional self-identification, personality, philosophy, socialization, profession, post-industrial society, information society.

Матеріалістичний підхід до визначення сутності особистості, зокрема її професійного самовизначення, за яким соціокультурне середовище є ключовим формотворчим чинником, потребує соціально-філософського осмислення, враховуючи динаміку соціокультурного історичного контексту. Цей підхід був сформований у науковій традиції К. Марксом у вигляді теорії соціальної дії, поглиблений Е. Дюркгеймом, М. Вебером і адаптований в рамках структурного функціоналізму Т. Парсонсом. Різновидом матеріалістичного соціокультурного детермінізму є «технологічний детермінізм» Т. Веблена, який визначальним фактором особистісного самовизначення визнає технологічну інфраструктуру суспільного оточення. Саме тому розгляд соціокультурного, технологічного контексту є ключовим фактором у визначенні проблематики професійного самовизначення особистості з позицій матеріалістичної філософії. За Е. Еріксоном, пошук соціальної тотожності в конкретних соціокультурних історичних реаліях є одним з формотворчих факторів професійної ідентичності і складником особистості як суспільного конструкта [1, с. 45].

Вивчення специфіки та особливостей онтологічного, гносеологічного й аксіологічного буття людини в сучасному історичному соціокультурному контексті дасть можливість

проаналізувати рушійні сили формування професійного самовизначення особистості, виокремити специфіку етапів професійної самоідентифікації в умовах постіндустріального інформаційного суспільства.

Проблему професійного самовизначення особистості в умовах постіндустріального інформаційного суспільства порушено у працях таких сучасних дослідників, як М. Бураже й Р. Торстендаль [2], М. Малатест [3]. Питаннями ідентичності особистості, зокрема професійної самоідентифікації в контексті інформаційного постіндустріального суспільства, займаються вітчизняні вчені, серед яких представники соціальної психології – П. Гнатенко, В. Павленко [4]. Серед останніх досліджень і публікацій, автори яких наслідують традиційні соціологічні підходи структурного функціоналізму та символічного інтеракціонізму в контексті постіндустріальної доби, варто назвати роботи К. Макдональда [5], М. Ларсона [6].

Метою статті є характеристика комплексу змін онтологічної, аксіологічної та гносеологічної парадигми професійного самовизначення в умовах сучасного інформаційного й постіндустріального суспільства.

Для дослідження професійного самовизначення в умовах сучасного інформаційного постіндустріального суспільства використано загальноаналітичні методи аналізу

та синтезу. Для того, щоб розкрити міждисциплінарний понятійно-термінологічний апарат, застосовано порівняльно-аналітичний метод. Для визначення контексту формування професійної ідентичності – інституційний підхід, методи узагальнення й класифікації.

У західній соціально-філософській думці провідними концепціями, у яких би осмислювався соціокультурний історичний контекст, зокрема суспільні трансформації середини ХХ – початку ХХІ ст., стали концепції глобального інформаційного та постіндустріального суспільства, що їх висунули соціальні філософи – Д. Белл [7] і А. Тоффлер [8]. В основі концепції постіндустріального суспільства – поділ усього суспільного розвитку на три етапи: аграрний, індустріальний і постіндустріальний. Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства через інформаційну революцію, за А. Тоффлером, є сутністю сучасної епохи. Перехід до моделі постіндустріального суспільства характеризується переходом від виробництва товарів до виробництва послуг, підвищеною роллю інформаційних технологій, зокрема кібернетики й всесвітньої мережі Інтернет, глобалізацією світового ринку праці, концентрацією на інноваційних сферах економіки, розвитком економіки знань.

Саме тому, враховуючи трансформацію суспільної парадигми, проблематика професійного самовизначення набула якісно нових сутнісних характеристик, які потребують соціально-філософського осмислення. Концепції, які передбачали й констатували подібні трансформації з суто теоретичних соціально-філософських тез, фактично вже цілком імплементовані в країнах з розвинутою економікою і є найближчою перспективою для країн з перехідною економікою, зокрема й для України.

Поняття «постіндустріальне суспільство» вперше було використано й набуло глибинного значення у працях Д. Белла. Якщо промислова революція стала умовою формування індустріального суспільства, то інформаційна революція, науково-технічний прогрес сприяли виникненню постіндустріального суспільства. Поява нового типу суспільства зумовила кризу попередньої суспільної парадигми, трансформаційний перехід від індустріального до постіндустріального суспільства став кризовим феноменом економік країн світу, джерелом соціально-філософської, онтологічної й аксіологічної кризи цілих поколінь. Якщо індустріальний етап пов'язаний з виробництвом матеріальних товарів, розвитком державних утворень з жорсткою ієрархією, низьким рівнем

соціальної мобільності, прив'язаністю до заводів упродовж усього життя, то постіндустріальне суспільство характеризується розчиненням кордонів, процесами глобалізації, домінуванням виробництва не товарів, а послуг, інформатизацією економічних процесів.

Ця аксіологічна трансформація спричинила кризу суспільної зайнятості, загострила проблематику переорієнтації на нові ціннісні орієнтири, зумовила цілий ряд соціально-філософських проблем, пов'язаних з нездатністю людей адаптуватися до нової постіндустріальної суспільної парадигми. Для західних країн найбільш піковим етапом переходу до постіндустріального суспільства стала друга половина ХХ ст., для пострадянського простору – 90-ті роки минулого століття. Символами трансформації стали цілі залишені індустріальні міста, які внаслідок занепаду містоутворювальних підприємств зумовили відтік населення й перетворилися на депресивні зони, зокрема американське місто Детройт, на прикладі якого можна простежити кінець епохи індустріального суспільства в США. Подібні процеси занепаду індустріальних сировинних і виробничих потужностей є спільними для всього світу. Це не означає знищення цих форм економічної діяльності, однак змінює їх цінність, аксіологічну структуру в сучасних реаліях. Промислові райони перетворюватимуться на депресивні, індустріальні форми виробництва будуть мало ефективними, ключовими стануть галузі, пов'язані з інформатизацією: електронна торгівля, програмування, електронне управління. Поглиблення диференціації професій, про що писав ще А. Сміт, набуватиме все більшого розшарування, спеціалізації все більше звужуватимуться, певні професії існуватимуть лише невеликий період часу, що зумовить тенденцію переходу від університетської довготривалої освіти, яка залишиться лише для класичних професій – лікаря, юриста тощо, – до швидких курсів перекваліфікації для підготовки спеціалістів з певного напрямку інноваційних сфер економіки. Характерним для постіндустріального суспільства стає поняття «індустрія знань» – основа інформатики та інформаційних технологій. Тенденція до збільшення обсягів економіки «індустрії знань» є стійкою в країнах з розвинутою економікою. Результатом саме інтелектуальної праці стає продукт з найбільшою додатковою вартістю, що й зумовлює сталий розвиток, зокрема економіки США, визначаючи загальносвітові економічні орієнтири.

Епіцентром прояву окреслених процесів уже сьогодні стала «Кремнієва долина», яка є серцем

сучасного постіндустріального суспільства, моделлю для всього людства. Корпорації, основою капіталу яких є індустрія знань, інформатика та сфера електронних послуг, наприклад такі, як «Google», «Facebook», «Apple», «Oracle» перевищили за рівнями прибутків сировинні корпорації. Подібно до промислової революції в Англії, внаслідок якої індустріальна парадигма поширилася по всьому світу, суспільна модель «Кремнієвої долини» стане онтологічним прикладом постіндустріальної доби. Глобальні тенденції формування інформаційного суспільства за інерцією поширюються й у країнах з перехідною економікою, де процес розпаду індустріального суспільства й постіндустріальних перетворень ще триває.

Домінантними стають професії, пов'язані з інформаційними технологіями, що забезпечують інформаційну інфраструктуру постіндустріального суспільства. До них, зокрема, належать розробники програмного забезпечення. Складник комп'ютерних технологій у повсякденних обов'язках працівників різних галузей збільшується, наприклад, обсяг електронної торгівлі, електронних грошових переказів, упровадження електронного врядування стабільно зростає. У США корпорації, основним джерелом доходів яких є інформаційні технології, за обсягами прибутків уже випередили всіх гігантів сировинної індустрії.

Отже, постіндустріальні перетворення зумовлюють цілий комплекс суспільних трансформацій змісту, форм, видів і шляхів професійного самовизначення та соціалізації особистості, змінюючи основу онтологічної, гносеологічної й аксіологічної парадигми сучасної людини. Згідно з матеріалістичним підходом, людина детермінована соціокультурними історичними умовами, серед яких ключовими в процесі її професійного самовизначення в сучасному постіндустріальному інформаційному суспільстві визнаються такі: комп'ютерна освіченість; здатність до постійного навчання; мобільність, що визначає спроможність до швидких професійних змін; знання іноземних мов, що визначає здатність до адаптації в глобальному просторі ринку праці. Рівень самовизначення, ідентифікації себе з наведеними факторами, за А. Маслоу, визначає онтологічну здатність чи нездатність до самоактуалізації [9, с. 142]. Невідповідність одному з факторів є умовою соціальної фрустрації індивіда, оскільки в індивіда немає тотожності з соціальними ідентичностями, згідно з концепцією соціальної ідентичності Е. Еріксона [1, с. 56].

З огляду на умови постіндустріального суспільства, необхідно з'ясувати специфіку факторів формування професійного самовизначення. Серед чинників останнього, відповідно до вікової градації впливу, слід виокремити фактори сім'ї та сімейної традиції, шкільної й позашкільної освіти, соціокультурний контекст, фактори професійної освіти й економіко-політичний контекст. Кожен з цих факторів в умовах сучасного постіндустріального суспільства має свою унікальну структуру та прояв.

Першим фактором формування професійної ідентичності є соціальний інститут сім'ї та сімейні традиції. Члени родини та сімейні традиції, їх місце в системі постіндустріальної соціальної стратифікації суспільства та професійної стратифікації в інформаційному суспільстві зокрема, детермінують ставлення індивіда до певних видів професійної діяльності, зумовлюють ранню інтеграцію індивіда в символічно-знакову систему певної професії та основних складників постіндустріального суспільства. З огляду на те, що покоління постіндустріального суспільства вже має своїх нащадків, із цим фактором пов'язаний династичний спосіб обрання професії, що належить до професій постіндустріального суспільства.

Другим фактором формування професійної ідентичності є соціальний інститут шкільної й позашкільної освіти. На цьому етапі поглиблюється соціальна взаємодія індивіда, а отже, конструюються його ідентичності. У цей період процес професійної самоідентифікації характеризується ігровою формою самопізнання. В ігровій формі індивід приміряє на себе професійні ролі, обираючи близькі за характером, проводячи ігрове професійне самовизначення. Комп'ютерні ігри, віртуальна реальність, кібернетична грамотність, участь у соціальних мережах, здатність до навчання, до засвоєння іноземних мов – ось головні складники шкільного буття постіндустріальної доби. Сучасна дитина оточена комп'ютерними пристроями, віртуальною реальністю й потоками інформації. Це один з проявів технологічного детермінізму сучасної доби, який ставить дитину перед фактом певної технологічної реальності.

Соціокультурний контекст є третім фактором професійного самовизначення. Незважаючи на те, що з дитинства людина перебуває в детермінованій соціокультурній системі координат, самостійний свідомий процес інтеграції розпочинається з середньої школи. На цьому етапі відбувається входження в загальнокультурний контекст, зокрема у світ професійних архетипів через кіно, літературу,

музику, поглиблюється соціальна взаємодія, осмислюються соціально-політичні й культурні традиції, що сприяють кореляції професійної самоідентифікації. Згідно з поглядами представників символічного інтеракціонізму Дж. Міда й Ч. Кулі, на цьому етапі збільшується масштаб соціокультурних взаємодій, унаслідок яких формується соціально-рольова модель, що визначає форми професійної самоідентифікації. Людина вже починає розуміти свої здібності, характерні риси, визначає сферу власних інтересів, розуміє соціокультурну вагу професій, стає самостійним суб'єктом, визначає пріоритети конкретних форм пізнання й ціннісних орієнтирів. На цьому етапі вплив нової постіндустріальної парадигми особливо посилюється завдяки свідомій адаптації індивіда до соціокультурної дійсності, з урахуванням тиску масової культури через світову мережу Інтернет, кінофільми, у яких ключовими, знаковими архетипами виступають технологічні новатори, зокрема Стів Джобс, Біл Гейтс та ін. Соціальна престижність у масовій культурі й можливості професійного архетипу роблять обрання інноваційних професій предметом власних інтересів.

Інститут професійної освіти є четвертим фактором і передбачає свідомий вибір професії, вказуючи на перехід від процесу пошуку та ігрових форм професійної ідентифікації до її конституювання. На вибір впливають сімейні моделі й настанови, вчителі, однокласники й загальнокультурний аспект престижності професії, а також відповідність її власним якостям і здібностям. Оскільки ринок потребує саме професійних представників інформаційного суспільства, то вибір професії детермінований затребуваністю чи незатребуваністю людини як професіонала. Обрання інформатики та інноваційних форм діяльності ключовою сферою професійної освіти дає змогу людині здобути конвертовану в глобальному масштабі професію й можливість вийти на загальносвітовий ринок праці. Помилковий вибір часто призводить до подальшої перекваліфікації та зумовлює кризу професійної самоідентифікації особистості.

Економіко-політичний контекст є п'ятим фактором формування професійної ідентичності і стосується формування як остаточної динаміки кореляції власної, уже конституїрованої професійної самоідентифікації, залежно

від соціально-економічної та політичної ситуації. Державні інститути, політичні процеси, транснаціональні компанії та динаміка ринкової економіки – ключові соціальні інститути для подальшої професійної діяльності. На прикладному рівні прояв цього комплексу факторів веде до соціально-політичної та економічної трансформації суспільства, передбачає революційні політичні й економічні перетворення, зміну економічної моделі й структури розподілу праці в конкретних сферах постіндустріальної економіки. Різновидом економічних трансформацій є технологічні новачки – головний складник постіндустріального суспільства, що сприяє водночас і появі нових сфер економічної активності, і відмиранню застарілих галузей промисловості та переорієнтації виробництва, що зумовлює зміну всієї парадигми професійної діяльності, потребує професійної перекваліфікації, а отже, стає джерелом трансформаційної кризи професійної ідентичності й процесу професійної самоідентифікації.

Підсумовуючи, зауважимо, що здатність до діяльності у сфері інформатики та інноваційних технологій є головною передумовою професійної самореалізації в умовах постіндустріального суспільства. Навіть класичні професії – медика чи юриста – на сучасному етапі також потребують знання інформатизованого складника професії, зокрема суспільної комунікації в мережі Інтернет. Мобільність в адаптації до нових умов, переїздів, здобуття нових кваліфікацій і зміни компетенцій є другою характерною рисою професійного самовизначення сучасної доби. Глобальність – здатність бути компетентним, незалежно від контексту, наявність конвертованої професії, діяльність транснаціональних компаній з єдиною інфраструктурою в різних країнах світу – третя характерна риса професійного самовизначення на постіндустріальному етапі історичного процесу.

На основі соціально-філософської традиції визначення особистості та її професійного самовизначення через соціокультурний, технологічний детермінізм проаналізовано сучасну постіндустріальну парадигму поточного історичного процесу та її вплив на професійне самовизначення особистості. Окреслено основні етапи професійного самовизначення й наведено його характеристики в умовах постіндустріального суспільства – вплив інформаційного суспільства, соціальна мобільність, процеси глобалізації.

Список використаних джерел

1. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон. — М. : Прогресс, 1996. — 344 с.
2. Burrage M., Torstendahl R. The Formation of Professions : Knowledge, State and Strategy /

References

1. Erikson, E. (1996). *Identity : Youth and Crisis*. Moscow : Progress. [in Russian]
2. Burrage, M., Torstendahl, R. (1990). *The Formation of Professions : Knowledge, State and Strategy*. London : Sage. [in English]

- M. Burrage, R. Torstendahl. — London : Sage, 1990. — 224 p.
3. Malatesta M. Professional Men, Professional Women : The European Professions from the 19th Century until Today / M. Malatesta. — London : Sage, 2010. — 200 p.
 4. Гнатенко П. І. Ідентичність : філософський та психологічний аналіз / П. І. Гнатенко, В. М. Павленко. — К. : АРТ-ПРЕСС, 1999. — 466 с.
 5. Macdonald K. The Sociology of the Professions / K. Macdonald. — London : Sage, 1995. — 240 p.
 6. Larson M. The Rise of Professionalism. / M. Larson. — Berkeley : University of California Press, 1977. — 309 p.
 7. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество : Опыт социального прогнозирования. — М. : Academia, 1999. — 956 с.
 8. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. — М. : АСТ, 2010. — 784 с.
 9. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. — СПб. : Питер, 2009. — 352 с.
 3. Malatesta, M. (2010). *Professional Men, Professional Women : The European Professions from the 19th Century until Today*. London : Sage. [in English]
 4. Hnatenko, P. I. (1999). *Identity : philosophical and psychological analysis*. Kyiv : ART-PRESS. [in Ukrainian]
 5. Macdonald, K. (1995). *The Sociology of the Professions*. London : Sage. [in English]
 6. Larson, M. (1977). *The Rise of Professionalism*. Berkeley : University of California Press. [in English]
 7. Bell, D. (1999). *The Coming of Post-Industrial Society : A Venture in Social Forecasting*. Moscow : Academia. [in Russian]
 8. Toffler, A. (2010). *The Third Wave*. Moscow : AST. [in Russian]
 9. Maslow, A. (2009). *Motivation and Personality*. SPb : Piter. [in Russian]

Відомості про автора:**Фокін Віталій Олегович**

vitaliifokine@gmail.com

Київський національний
торговельно-економічний університет

вул. Кіото, 19, м. Київ,

Київська обл., 02000, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i7.1373>*Надійшла до редакції: 29.04.2016 р.**Прийнята до друку: 05.05.2016 р.***Рецензент:** доктор філософських наук,
професор Хорунжий Г. Ф.**Information about the author:****Fokin Vitalii Olehovych**

vitaliifokine@gmail.com

Kyiv National University of Trade and Economics

21 Kioto St., Kyiv,

Kyiv region,

02000, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i7.1373>*Received at the editorial office: 29.04.2016.**Accepted for publishing : 05.05.2016.***Reviewer:** Doctor of Philosophical Sciences,
Professor Khorunzhyi H. F.